MÜNÂVÎ, Yahyâ b. Muhammed

(يحيى بن محمد المناوى)

Ebû Zekeriyyâ Şerefüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Haddâdî el-Münâvî el-Kâhirî (ö. 871/1467)

Şâfiî fakihi ve kādılkudâtı.

Zilhicce 798'de (Eylül 1396) Kahire'de doğdu. Aslen Tunuslu bir aileye mensuptur. Büyük dedesi Cemâleddin Muhammed, Tunus'un Haddâde köyünden göç ederek Orta Mısır'da Nil'in batı kıyısındaki Münyetü Benî Husayb'a gelmiş, daha sonra babası buradan ayrılıp Kahire'ye yerleşmiştir. Münâvî öğrenimine Kahire'de başladı. On yaşında hâfızlığını tamamladı; ayrıca fıkıh, fıkıh usulü, hadis ve nahiv konularında bazı temel metinleri ezberledi. Muhammed b. Abdüddâim el-Birmâvî, Şemseddin el-Garrâkî, Mecdüddin el-Birmâvî, Şemseddin eş-Şattanûfî, İmâdüddin İbn Şeref el-Makdisî, Nâsırüddin Muhammed b. Abdülvehhâb el-Bârinbârî ve İbnü'l-Hümâm'dan fıkıh, ferâiz, Arap edebiyatı, hesap, astronomi, mûsiki, mantık ve felsefe okudu. En çok faydalandığı hocası aynı zamanda eniştesi olan Veliyyüddin İbnü'l-Irâkī'dir. Ondan Arapça, fıkıh ve usul dersleri yanında imlâ meclislerinde kendisiyle birlikte bulunarak hadis aldı. 815 (1412) ve 822 (1419) yıllarında hacca gitti. Orada Nûreddin İbn Selâme, Şemseddin İbnü'l-Cezerî, Şerefeddin İbnü'l-Küveyk, Zeynüddin İbnü'n-Nakkāş gibi âlimlerden hadis dinledi, ayrıca birçoğundan icâzet aldı.

Tasavvufa da meyleden Münâvî, İbrâhim el-Edkâvî ve İbrâhim b. Ahmed et-Tabâtabaî'ye intisap ederek kendilerinden tasavvuf terbiyesi aldı. Zeynüddin el-Hâfî'nin sohbetlerine katıldı. Bu arada ilmî faaliyetlerini de sürdürdü. Ezher Camii'nde hocalık yaptı; başta fıkıh olmak üzere usul, Arap dili, tefsir, hadis ve tasavvuf dersleri verdi. Şemseddin es-Sehâvî, Süyûtî, Şehâbeddin Ahmed eş-Şa'râvî, Semhûdî, Bedreddin Muhammed el-Buhûtî, Burhâneddin İbn Zahîre onun talebelerinden bazılarıdır. Münâvî aracılığıyla tarikata intisap ettiğini belirten Sehâvî, hadis alanında fıkıhtaki gibi derin bilgi sahibi olmayan hocasının kendisinden *el-Ḳavlü'l-bedî'* adlı eserini dinlediğini belirtir (*eẕ-Ẕeyl ʿalâ Refʿi'l-iṣr*, s. 462-463).

Hocası ve kayınpederi İbnü'l-Hümâm'ın takdirine mazhar olan Münâvî, onun desteğiyle Memlük Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak tarafından 4
(7 Haziran 1448) Salâh
neticiliği ve hocalığına
(10 Eylül 1449) Mısır Ş
na getirildi. 28 Safer 8
tarihine kadar aralıksız
revlerinden el-Melikü'l-
dan uzaklaştırıldı. 24 C
da (12 Mayıs 1455) m
iade edildi. 11 Şevval 865'te (20 Temmuz 1461) el-Melikü'z-Zâhir Hoşkadem tarafından getirildiği kādılkudâtlık görevini 20 Şevval veya 20 Zilkade 867 (8 Temmuz veya 6 Ağustos 1463) tarihine kadar sürdürdü. 8 Receb 868'de (17 Mart 1464) yeniden tayin edildiği aynı göreve 13 Cemâziyelâhir 870 (31 Ocak 1466) tarihine kadar devam etti. 12 Cemâziyelâhir 871'de (19 Ocak 1467) vefat etti ve İmam Şâfiî'nin türbesi civarında defnedildi. Süyûtî'nin ifadesine göre mezhepte müctehid sayılan Münâvî'nin Şâfiî mezhebinde mâruf olan görüşlere muhalif görüş ve tercihleri bulunmaktadır (*Taḳrîrü'l-istinâd*, s. 66). Zâhid, mütevazi ve cömert kişiliğiyle tanınan Münâvî'nin borca girerek fakirlere ve talebelere yardımda bulunduğu nakledilir.

Eserleri. 1. *Şerḥu Muḫtaṣari'l-Müzenî*. Sehâvî, "Sıfatü's-salât"a kadar yapılan şerhin altı cilt olduğunu söyler (*eẕ-Ẕeyl ʿalâ Refʿi'l-iṣr*, s. 446). **2.** *Ḥâşiye ʿalâ Şerḥi'l-Behce*. Abdülgaffâr b. Abdülkerîm el-Kazvînî'nin fıkha dair *el-Ḥâvi'ṣ-ṣaġîr*'inin Zeynüddin İbnü'l-Verdî tarafından *el-Behcetü'l-verdiyye* adıyla nazma çekilmiş şekline hocası İbnü'l-Irâkī'nin yazdığı şerhin hâşiyesidir. **3.** *Ḥâşiye ʿale'r-Ravżi'l-ünüf*. Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî'nin siyer kitabı için kaleme aldığı hâşiyedir. **4.** *Telḫîṣu Beẕli'l-mâʿûn*. İbn Hacer el-Askalânî'nin tâun konusundaki hadisleri topladığı *Beẕlü'l-mâʿûn fî fażli'ṭ-ṭâʿûn* adlı eserinin özetidir. *Tuḥfetü'r-râġıbîn fî beyâni emri'ṭ-ṭavâʿîn* adını taşıyan bir nüshası Berlin Königlichen Bibliothek'te kayıtlıdır (nr. 6370). **5.** *el-Fetâvâ*. Müellifin torunu Zeynelâbidîn el-Münâvî tarafından derlenen fetvaları ihtiva eder. Şemseddin es-Sehâvî, hocasının rivayet ettiği kırk hadisi *el-İhtimâm bi-taḫrîci erbaʿîne ḥadîsen min merviyyi ceddinâ şeyḫi'l-İslâm* adıyla tahrîc etmiş olup (*a.g.e.*, s. 462) bir nüshası Berlin Königlichen Bibliothek'te bulunmaktadır (nr. 1511).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VII, 128; XV, 381, 424, 450, 459; XVI, 35, 286, 289, 292, 353; Sehâvî, *eḍ-Ḍav'ü'l-lâmiʿ*, X, 254-257; a.mlf., *eẕ-Ẕeyl ʿalâ Refʿi'l-iṣr* (nşr. Cûde Hilâl – M. Mahmûd Subh), Kahire 1966, s. 440-467; Süyûtî,

ÂDÂBÜ'L-BAHS

آداب البحث

bk. **MÜNÂZARA**

Gerçeğin ortaya çıkarılması için yapılan tartışmaların esaslarını inceleyen bilimin adı.

MÜNÂZARA

(المناظرة)

Gerçeğin ortaya çıkarılması için yapılan tartışmaların esaslarını inceleyen bilimin adı.

Sözlükte "bakmak, düşünmek" anlamındaki **nazar** kökünden türeyen ve "karşılıklı olarak bakmak, birlikte düşünmek" mânasına gelen **münâzara** kelimesi, terim olarak gerçeğin bilinmesine yönelik tartışmaların yöntem ve kurallarını araştırıp belirleyen ilmî disiplini ifade eder. Kur'an'da münâzara kelimesi geçmemekle birlikte nazar kökünden türeyen bazı fiillerle düşünmenin temel bilgi kaynakları arasında yer aldığına dikkat çekilmiş, fikrî tartışma ise **cedel** kavramı ile ifade edilmiştir. Ayrıca tartışmaların en güzel şekilde yapılması istenmiştir. Muhatabın amacını hedefinden saptırmak, ileri sürmediği bir görüşü isnat edip onu mağlûp etmeye çalışmak, muarızın kişiliğini küçük düşürücü tavırlar takınmak, kesin delile dayanmadan cedele girişmek, gerçeğin ortaya çıkmasından sonra tartışmayı sürdürmek, hakkı bâtıl ve bâtılı hak diye göstermeye çabalamak gibi ilmî ve ahlâkî nitelikler taşımayan tartışmalar yerilmiştir. Yine Kur'an'da, gerçeği savunmak amacıyla yapılması emredilen en güzel tartışma için bazı şartlar öngörülmüştür. Tartışmayı uygun zeminde yapmak, kesin delile dayanmak, getirilen açık delili kabul edip tartışmayı bitirmek ve muhataba karşı nazik davranmak bu şartların başlıcalarını oluşturur. Kur'ân-ı Kerîm peygamberlerle kavimleri arasında geçen tartışmaları da aktarmaktadır. Bu tartışmalarda bir fikrin doğruluğunu kanıtlama veya yanlışlığını gösterme şeklindeki metotlar kullanılmıştır. Bir düşüncenin doğruluğunu ortaya koymak için gözlem ve deney, kıyas ve karşılaştırma yöntemlerinden faydalanılır. Düşüncenin yanlışlığını göstermek için de her şeyden önce iddiaya karşılık delil talep etme, iddianın doğruluğuna dair kanıt isteme, iddianın veya gereğinin ger-

çekle çeliştiğini gösterme, ihtimalleri göz önünde bulundurup tartışmaya açma, muarızı şüpheye düşürme, soru-cevap yoluyla ileri sürülen görüşü çürütme, kararlı bir tavır takınıp kesin bir ifade kullanma, muhatabın samimiyetsizliğini ve dolayısıyla haksızlığını ortaya koymak amacıyla sahte davranış içinde bulunan tarafa müştereken beddua etme (bk. MÜBÂHELE), darbımesel ve kıssalar zikretme gibi yöntemlere başvurulur (Yavuz, s. 113-182).

Münâzara disiplini kelâm ve fıkıhta mezheplerin teşekkülüne bağlı olarak oluşmuştur. Farklı itikadî ve fıkhî mezhepleri benimseyen âlimler arasında erken dönemlerden itibaren çeşitli meclislerde ve özellikle Abbâsîler devrinde halifelerin saraylarında hem müslüman âlimler hem de müslüman âlimlerle yahudi, hıristiyan, Mecûsî, mülhid gibi değişik din ve akımlara mensup âlimler arasında ilmî tartışmalara girişilmiş (Şevkī Dayf, III, 457-459; Cemîl Saîd, V [1973], s. 187-204), bunlardan faydalı sonuçlara ulaşabilmek için tartışma âdâbı ile kurallarına ihtiyaç duyulmuş ve "ilmü âdâbi'l-bahs ve'l-münâzara" (ilmü'l-münâzara) adıyla bir ilim dalı oluşmuştur. Bazı âlimlerin kullandığı "ilmü'l-cedel" tabiri ise rağbet görmemiştir. Muhtemelen, cedel kavramında sertlik ve muarızı mutlaka mağlûp etme gibi İslâm ahlâkıyla bağdaşmayan bir anlamın bulunmasına karşılık münâzaranın beraberce düşünmekle irtibatlı olması bu adın daha çok benimsenmesine vesile olmuştur. Zamanla medrese eğitiminde her öğrencinin bu alanda yazılan bir eseri okuması gelenek halini almıştır. İbn Haldûn'un belirttiğine göre cedel ve münâzara ilmini konu edinen eserler başlıca iki şekilde telif edilmiştir: Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî usulü ile Rükneddin el-Amîdî usulü. Pezdevî münâzaranın sadece Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyastan oluşan dinî delillere dayanılarak yapılmasını esas alır ve dinî çerçeveyle sınırlı kalmasını ister. Amîdî ise tartışmada dinî, felsefî ve mantıkî konularda delil olarak kullanılabilecek her bilgiden yararlanmayı kabul eder. Bu ikinci yöntem, geniş ölçüde akıl yürütme ve her konuda delil getirmeye imkân tanıdığı için daha çok kabul görmüş, ancak mugalata ve safsata türü kıyasların da kullanılmasına yol açması sebebiyle eleştirilmiştir (*Muḳaddime*, III, 1068; münazara ilminin fıkha uyarlanışı için bk. HİLÂF).

Belirlenen ilkelere göre tartışmanın niteliği ve kuralları şöylece özetlenebilir: Bir konuyu tartışan iki kişiden iddia sahibine "muallil" (sebep bildiren ve cevaplayan kimse), diğerine de "sâil" (iddia sahibince öne sürülen fikirleri kontrol edip delile ihtiyaç hissettiren tezlere delil isteyen ve soru soran kimse) adı verilir. Tartışan kimse naklettiği bir görüşü kaynağına dayandırmaya mecburdur. Ancak naklettiği düşüncenin doğruluk veya yanlışlığını ileri sürerse iddia sahibi olur ve tezini kanıtlamakla yükümlüdür. Zira apaçık ve zaruri şekilde bilinemeyen her iddianın delillendirilmesi gerekir. Tartışmada kanıt olarak getirilen kıyasın şekil ve muhteva yönünden doğruluğu zorunludur. Eğer delil şekil bakımından yanlış olursa "mugalata" adını alır ve geçersiz sayılır.

Münâzara esnasında bazan sâilin, bazan da muallilin başvurduğu hükümlerle ilgili kurallar şunlardır: **a)** Engelleme (men'): Öne sürülen iddiaya delil isteyerek veya delilin öncüllerine itiraz ederek muârızı reddetmek. **b)** Delili bozma (nakz): Gösterilen delillerin öncüllerine itiraz etmeden yeni bir delille onu çürütmek. **c)** İddiaya karşı koyma (muâraza): Öne sürülen iddianın zıddının doğruluğunu kanıtlamak suretiyle doğrudan doğruya iddiayı çürütmek. Sâil, delili bozma veya iddiaya karşı koyma şıklarından biriyle hareket etmek istediği takdirde muallil konumuna gelir, muallil de sâilin yerini alır. Sözü edilen üç kuralın her birinde sâil ve muallilin çeşitli görevleri mevcut olup bunlar klasik münâzara kitaplarında sayılmaktadır (Yavuz, s. 21-31). Bir iddianın reddedilmesi onun yanlışlığını göstermekten çok iddiada kapalılık bulunduğuna işaret eder, delilin bozulması ise onun yanlışlığını gösterir. Bu sebeple mukabil bir delille bozulan delilin yanlışlığına hükmedilir. Ancak delilin yanlış olması ilgili iddianın yanlışlığını gerektirmez, sadece iddia o delille kanıtlanmamış sayılır ve başka bir delile ihtiyaç duyulur. İtirazların en zayıfı engelleme ise de gerçeğin ortaya çıkmasına daha çok katkıda bulunduğundan en yararlı itiraz sayılır (Taşköprizâde, *Âdâbü'l-baḥs̱*, s. 2-10; Ahmed Cevdet Paşa, s. 9-46).

Kavramlarla ilgili tartışma kuralları "tanım" ve "bölme" kısımlarında incelenir. "Bir kavramın karakteristik kapsamını belirleyen zihin işlemleri" demek olan tanıma ancak tanımın eksik olduğu ve yabancı unsurlar içerdiği iddiasıyla itiraz edilebilir. Bir bütünün parçalara bölünmesi halinde bölmenin tam olmadığı veya bölmeye dahil unsurların dışarıda bırakıldığı ileri sürülerek karşı çıkılabilir. Bölmeyi yapan kimse bunları cevaplandırmakla yükümlüdür (Saçaklızâde, *er-Risâletü'l-velediyye*, s. 1-2; Gelenbevî, s. 7). Tartışma sonunda muallil başarılı olması halinde sâili ilzâm etmiş, sâil de başarılı olması durumunda muallili ifhâm etmiş sayılır.

Münâzara literatüründe üzerinde durulan konulardan biri de münâzara âdâbıdır; bununla ilgili olarak bazı ilkeler belirlenmiştir. **1.** Tartışırken sözü aşırı derece uzatmamalı, ancak amacın anlaşılmasına engel olacak şekilde kısa da tutmamalıdır. **2.** Yan konulara girilmemeli ve hedef saptırılmamalıdır. **3.** Tartışma esnasında gülme, hiddetlenme gibi olumsuz tavırlar gösterilmemelidir. **4.** Muhataba konuşma fırsatı tanınmalıdır. **5.** Münâzara kurallarını ve âdâbını bilmeyen, ayrıca alay eden ve böbürlenen kimselerle tartışmaya girişilmemelidir. **6.** Muhataba karşı nazik ve saygılı bir tavır takınılmalıdır. **7.** Muhatabın gerçeği ortaya çıkarmasına engel olunmamalıdır.

Münâzarayla cedelin aynı şey olduğunu kabul eden âlimler bulunduğu gibi (İbn Haldûn, III, 1068) bunları ayrı ayrı ilimler sayanlar da vardır. Münâzara gerçeğin ortaya çıkarılmasını amaç edinir, cedel ise doğru veya yanlış belli bir fikrin üstün gelmesini yahut geçersiz kılınmasını sağlamayı hedefler (Saçaklızâde, *Tertîbü'l-ʿulûm*, s. 142-143). Kur'an bu amaçla yapılan tartışmaları yasakladığından cedel adıyla ayrı bir ilim dalı gelişme göstermemiştir (bk. CEDEL).

Münâzara ilmi hakkında yazılan risâle ve kitapların başlıcaları şunlardır: Rükneddin el-Amîdî, *el-İrşâd fî ʿilmi'l-ḫilâf ve'l-cedel;* Ahmed b. Hibetullah el-Medâinî, *Aḥkâmü'l-cedel ve'l-münâẓara* (*Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 69); Adudüddin el-Îcî, *Âdâbü'l-baḥs̱ ve'l-münâẓara;* Ebû Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Îżâḥ li-ḳavânîni'l-ıṣṭılâḥ fi'l-cedel ve'l-münâẓara* (Kahire 1955); Muhammed b. Eşref es-Semerkandî, *Risâle fî âdâbi'l-baḥs̱ ve ṭuruḳı'l-münâẓara* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2661); Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Uṣûlü'l manṭıḳ ve'l-münâẓara* (Kahire 1335); Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Âdâbü'l-baḥs̱ ve'l-münâẓara* (Kahire 1310); İsmâil Hakkı Bursevî, *Şerḥ ʿalâ Âdâbi'l-baḥs̱ li-Ṭâşköprîzâde* (İstanbul 1273); Saçaklızâde, *er-Risâletü'l-Velediyye fî âdâbi'l-baḥs̱ ve'l-münâẓara* (İstanbul 1325); Ali Rızâ Ardahânî, *Mi'yârü'l-münâzara* (İstanbul 1307); Mustafa Sabri, *ʿİlmü âdâbi'l-baḥs̱ ve'l-münâẓara* (Kahire 1912); Muhammed Cemâleddin İstanbûlî, *Şerḥu'l-Manẓûmeti'ẓ-ẓâhire fî ḳavânîni'l-baḥs̱ ve'l-münâẓara* (İstanbul

1322); Şirvanlı Ahmed Hamdi, *İlm-i Münâzara* (İstanbul 1293), Hamd b. İbrâhim el-Osman, *Uṣûlü'l-cedel ve'l-münâẓara fi'l-Kitâb ve's-Sünne* (Küveyt 1422).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Taʿrîfât, "Münâẓara" md.; Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1652; İbn Haldûn, *Muḳaddime*, III, 1068; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim fî ṭabaḳâti'l-Ḥanefiyye*, Bağdad 1962, s. 41; Taşköprizâde, *Miftâḥu's-saʿâde*, I, 303; II, 599; a.mlf., *Âdâbü'l-baḥs̱ ve'l-münâẓara*, İstanbul 1313, s. 1-10; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 38-39, 69, 579-580; Saçaklızâde, *er-Risâletü'l-velediyye*, İstanbul 1325, s. 1-2, 7-13, 64, 112; a.mlf., *Tertîbü'l-ʿulûm* (nşr. Muhammed b. İsmâil es-Seyyid Ahmed), Beyrut 1408/1988, s. 141-143; Zebîdî, *İtḥâfü's-sâde*, I, 279-290; Gelenbevî, *Risâletü'l-âdâb*, [baskı yeri ve tarihi yok], s. 1-9; Hasan Paşazâde, *Fetḥu'l-vehhâb şerḥu Risâleti'l-âdâb*, İstanbul, ts., s. 20-52; Ali Rıza Ardahanî, *Miʿyârü'l-münâzara*, İstanbul 1307, s. 9-36; Ahmed Cevdet Paşa, *Âdâb-ı Sedâd min ilmi'l-âdâb*, İstanbul 1294, s. 5-8, 9-58; Şevkī Dayf, *Târîḫu'l-edeb*, III, 457-459; Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İstanbul 1983, s. 5-32, 113-182; Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *Ḍavâbiṭü'l-maʿrife*, Dımaşk 1408/1988, s. 361-375, 451-454; Hüseyin Atay, "Kur'an'a Göre Münazara Metodu", *AÜİFD*, XVII (1969), s. 259-275; Cemîl Saîd, "el-Münâẓara fi'l-ʿaṣri'l-ʿAbbâsî", *Mecelletü Külliyyeti'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, V, Bağdad 1973, s. 187-204.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

□ **ARAP EDEBİYATI.** Arap dilinde münâzara yanında **muhâvere**, **muâraza**, **mücâdele**, **müfâhare**, **münâfere** ve **mümârât** gibi yakın anlamlı birçok kelime kullanılmaktadır. Bunlar "muhâvere" başlığı altında yer alan türlerdir. Aralarında bazı mâna farklarının bulunduğu bu kelimelerin çoğu Kur'an'da yer almaktadır. Arap edebiyatında "zıt veya farklı unsurların üstünlüklerinin karşılaştırıldığı edebî tür" şeklinde tanımlanan münâzaranın Câhiliye döneminde muhâvere, müfâhare ve münâfere olmak üzere nesir şeklinde üç çeşidi tesbit edilmiştir. İki veya daha fazla kişinin bir konuda dönüşümlü olarak görüşünü beyan ettiği konuşma türüne muhâvere adı verilmiştir. Bazan bu bir tarafın soru sorması, diğer tarafın cevap vermesi şeklinde gerçekleşirdi. Âmir b. Zarib el-Advânî ile Humeme b. Râfi' ed-Devsî arasında Himyer kralının huzurunda yapılan münâzara buna örnek gösterilir (Abdullah Abdülcebbâr – M. Abdülmün'im Hafâcî, s. 253-254). Temîm kabilesinin bilgesi Damre b. Damre el-Müaydî'nin Hîre Kralı Nu'mân b. Münzir'le yaptığı muhâvere ve ona verdiği hikmet dolu cevap (*a.g.e.*, s. 316-317), Utbe b. Rebîa ile kızı Hind arasında geçen ve Ebû Süfyân'la evliliğine dair olan muhâvere türün meşhur örnekleri içinde yer alır (*a.g.e.*, s. 316).

Soy sop, kabile ve aşiret üstünlüğü, ahlâkî erdemlere sahip oluş, mal mülk, evlât ve akraba çokluğuyla övünme şeklinde daha çok kabile ileri gelenleri arasında cereyan eden muhâverelere müfâhare adı veriliyordu. Bunun en meşhur örneği, Sâsânî Hükümdarı Kisrâ Enûşirvân ile Hîre Kralı Nu'mân b. Münzir arasında kisrânın sarayında yapılan muhâveredir. En üstün milletin Araplar olduğunu ileri sürerek münâzaraya başlayan Hîre Kralı Nu'mân kisrânın sorularına ikna edici cevaplar vererek galip gelmiştir (Mîşâl Âsî – Emîl Bedî' Ya'kūb, II, 1207). Nu'mân'ın sarayında düzenlenen müfâharelerde yerleşmiş bazı geleneklerin varlığı (Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, I, 280-281, 285-286) onun bu konudaki başarısının sebeplerindendir.

Câhiliye devrinde daha çok Rebîa-Mudar, Bekir-Tağlib, Kays-Temîm ve Evs-Hazrec kabileleri arasında süren müfâhare geleneği, İslâm'ın öğretileriyle uyuşmadığı için Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde ehemmiyetini kaybetmişse de Emevîler devrinde Arap ırkına dayalı bir siyaset güdülmesinin etkisiyle yeniden alevlenmiştir. Kaynaklar, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın huzurunda kabilelerinin cömertlikleriyle ileri gelenlerinin çokluğu ve nitelikleri konusunda münâzaraların yapıldığını kaydetmektedir (*a.g.e.*, I, 283-285, 287). Bu türde III (IX) ve IV. (X.) yüzyıllarda birçok eser kaleme alınmıştır (İbnü'n-Nedîm, s. 172, 209; Brockelmann, *GAL*, II, 390; Sezgin, I, 318; II, 61; ayrıca bk. **FAHR**).

Münâzaranın en zorlusu olan münâfere, mutlaka bir hakemin nezaretinde ve kaybeden tarafın kazanana ödeyeceği bir ödül ortaya konarak yapılırdı. Câhiliye devrinin yaygın geleneklerinden olan bu tarz münâzarada iki taraf ataları ile hasep neseplerinin çokluğu, şeref ve değerlerinin yüceliği konusunda söz düellosuna tutuşurdu. Soyluluğu ayakta tutan ve devamını sağlayan husus bir bakıma mal mülk olduğundan tartışmada servet çokluğu da ana konulardan birini teşkil eder. Tartışma kızıştığında iş ölülerin sayılmasına kadar giderdi. Bu Câhiliye geleneğine Kehf (18/34) ve Tekâsür (102/1-2) sûrelerinde işaret edilmektedir. Münâferenin, "Ben insan (nefer) sayısı bakımından senden daha güçlüyüm" ifadesiyle başladığı için bu adla anılmış olması da muhtemeldir. Eşraftan ve zamanın bilgeleri arasından seçilen hakemler fitne çıkmasını önlemek için genellikle tarafların eşit olduğunu edebî ve etkili bir konuşma ile ilân ederlerdi (Ali el-Cündî, s. 263-264). Ortaya konan ödüller 100, bazan da 1000'e kadar ulaşan deve, köle, câriye veya altın oluyordu (krş. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, I, 289-307). Münâzara konusunda ilk yazılan eserlerin münâfere türünde olduğu, İbnü'n-Nedîm'in, adında "münâfere, münâferât" kelimeleri geçen ve ilk dönemlerde yazılmış olan bazı eserleri zikretmesinden anlaşılmaktadır (*el-Fihrist*, s. 93, 159, 161, 176, 188).

Muhâvere, müfâhare ve münâfere türündeki Câhiliye münâzaralarının karakteristik özelliği çoğunlukla hakemlerin huzurunda cereyan etmesi ve secilerle örülmüş etkileyici edebî bir dilin kullanılmasıdır. Buna karşılık İslâmî dönemde tamamen edebî bir tür niteliği taşıyan ve bir müellif tarafından gece ile gündüz, kılıç ile kalem gibi iki zıt veya farklı unsurun konuşturulması, kendi erdem ve üstünlüklerinin dile getirilmesi ve karşı tarafın delillerini çürüterek galip gelinmesi şeklinde gerçekleşen münazara çeşitleri de ortaya çıkmıştır. Bu türde çok defa hayalî bir kimse yahut zamanın halifesi, valisi veya âlimlerinden biri hakem olarak gösterilmiş, birçoğunda olay bir mahkemede geçiyormuş gibi kurgulanmıştır.

Başta Arap dili ve edebiyatı olmak üzere kelâm, fıkıh, mezhepler, tarih, felsefe ve mantık gibi alanlarda ilmî bir konunun tartışıldığı münâzaralar ayrı bir kategori oluşturarak İslâm ilimleri tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir. Bu münâzaraların birçoğu halife saraylarında seçkin erkânın huzurunda gerçekleşiyordu. Arap dili ve edebiyatına dair ince meselelerin tartışıldığı en çetin münâzaralar, Hârûnürreşîd'in sarayında Emîn ile Me'mûn'un hocası ve yedi kurrâdan biri olan Kûfe dil mektebinin reisi Ali b. Hamza el-Kisâî ile Basra dil mektebinin reisi Sîbeveyhi arasında gerçekleşmiştir. "el-Mes'eletü'z-zünbûriyye" adı verilen münâzarada bir Arap atasözünde geçen bir kelimenin i'rabı tartışma konusu olmuş, hakemlik yapacak bir otorite bulunamayınca çölden getirilen bedevîlerin hakemliğine başvurulmuş, rivayete göre saray hocası Kisâî'nin küçük düşürülmesi istenmediğinden bedevîlere telkin edilen cevap verdirilmiş, neticede Sîbeveyhi, mağlûp duruma düşürülmüştür. Bu haksızlığı hazmedemeyen Sîbeveyhi Arap ülkelerini terkederek asıl memleketi olan İran'a gitmiş ve genç yaşta kahrından ölmüştür. IV. (X.) yüzyılda cereyan eden bu tür münâzaraların en tanınmışlarından biri de elli dokuz yaşındaki Ebû Bekir el-Hârizmî ile yirmi dört yaşındaki Bedîüzzaman

el-Hemedânî arasında geçmiştir. 382 (992) yılında Nîşâbur'da düzenlenen münâzarada her iki taraf din, dil, edebiyat, gramer, aruz ve mantık ilimlerinde gücünü göstermiş, sonuçta Bedîüzzaman galip ilân edilmiş, otoritesi ve itibarı sarsılan Hârizmî bir yıl sonra kederinden ölmüştür. Yine bu asırda Aristo mantığını savunan Mettâ b. Yûnus ile Arap nahiv mantığını savunan Ebû Saîd es-Sîrâfî arasında cereyan eden münâzara da meşhurdur. Hârûnnürreşîd'in veziri Yahyâ el-Bermekî'nin sarayında zamanın ileri gelen âlim ve edipleri arasında aşk ve sevgi konusunda düzenlenen münâzarada Eflâtun'un *el-Meʾdübe* (şölen, sempozyum) adlı eserinin tesiri görülmektedir.

Yazılı olarak veya ileriki dönemlerde görüldüğü gibi basın yoluyla gerçekleşen münâzaralar da vardır. Hârûnürreşîd ile Süfyân es-Sevrî arasında halifenin sahip olması gereken adalet vasfı konusunda yazışmalı olarak geçen sert tartışma, XIX. yüzyılda Ahmed Fâris eş-Şidyâk ile İbrâhim el-Yâzicî arasında dil konusundaki gazete tartışması ile Lübnan'da yayımlanan *el-Muḳteṭaf* ve *el-Beşîr* dergilerinde birçok yazarın taraf olduğu sihir hakkındaki tartışmalar bunların örneklerinden bazılarıdır.

Hayale dayanan edebî münâzara türünün en eski örneğini Câhiz vermiştir. Câhiz, *Müfâḫaretü'l-cevârî ve'l-ġılmân* adlı risâlesinde genç kız ve erkeklere münâzara yaptırmış, taraflardan her biri kendi erdemlerini ve üstün yanlarını, karşı tarafın ise kusurlarını secili nesir halinde âyet, hadis, şiir, mesel, hikâye, fıkra ve anekdotlarla dile getirmiştir (*Resâʾil,* II, 61-93). Câhiz'in, siyah ve beyaz insanları övünme yarışına tutuşturduğu *Müfâḫaretü's-sûdân ve'l-ḥumrân (ve'l-bîżân) (Faḫrü's-sûdân ʿale'l-bîżân)* adlı risâlesi de (Brockelmann, *GAL Suppl.,* I, 245) bu niteliktedir. Yine onun *Müfâḫaretü'l-misk ve'r-remâd*'ı (*a.g.e.,* I, 246) insanlar dışındaki varlıklar arasında üstünlük tartışmasının kurgulandığı ilk eser olmalıdır. İbn Ebû Tâhir'in *Müfâḫaretü'l-verd ve'n-nercis*'i ile Nâşî el-Ekber'in *Müfâḫare beyne'ẕ-ẕeheb ve'z-zücâc*'ı ve *Tafḍîlü's-sûd(ân) ʿale'l-biḍ(ân)*'ı da (Brockelmann, *GAL,* I, 128) bu alanda yazılan ilk eserlerdendir. İnsanlar, güller, çiçekler, meyveler, hayvanlar, kuşlar, şehirler, eşya, tabiat varlıkları vb. arasında üstünlük tartışmalarına yer veren çok sayıda eserden bir kısmı şunlardır: Abdülbâki el-Yemenî, *Müfâḫaretü'l-ḳındîl ve'ş-şemʿadân* (Kahire 1934, *Münâẓarât fi'l-edeb* içinde *Münâẓara beyne'l-ḳındîl ve'ş-şemʿdân* adıyla); İbn Nübâte el-Mısrî, *el-Müfâḫare beyne's-seyf ve'l-ḳalem* (Beyrut 1312; Kahire 1934, *Münâẓarât fi'l-edeb* içinde); Süyûtî, *Müfâḫaretü'l-ezhâr* (*el-Maḳāmetü'l-verdiyye,* Kahire 1272, 1275); Muhammed Mübârek el-Cezâirî, *Ebhâ maḳāme fi'l-müfâḫare beyne'l-ġurbe ve'l-iḳāme* (Dımaşk 1296), *Ġarîbü'l-enbâʾ fî münâẓarati'l-arż ve's-semâʾ* (Dımaşk 1302), *Müfâḫare beyne's-semâʾ ve'l-arż* (*Ġarîbü'n-nebeʾ fî münâẓarati'l-arż ve's-semâʾ,* Dımaşk 1299); (diğer eserler için bk. *a.g.e.,* II, 59; *Suppl.,* I, 809; II, 12, 174, 198, 220, 237, 389, 999; Sezgin, IV, 298).

Ebü'l-Kāsım ez-Zeccâcî, başlangıçtan IV. (X.) yüzyılın başlarına kadar İslâm âlimleri arasında geçen ilmî tartışmaları *Mecâlisü'l-ʿulemâʾ* adlı eserinde toplamıştır (bk. bibl.). Tefsir, fıkıh ve kelâmla ilgili birkaç mesele dışında bu tartışmaların tamamı Arap dili ve edebiyatına dairdir. Çoğu eski Arap şiirini, bazı âyetleri ve birkaç hadisi ilgilendiren ve lugat, iştikak, gramer, i'rab, garîb kelimeler, şiir eleştirisi, anlam, yorum gibi konularda ince meseleler etrafında odaklaşan tartışmalar II (VIII) ve III. (IX.) yüzyıl âlimleri arasında yoğun biçimde görülmektedir. Başta Sa'leb olmak üzere Îsâ b. Ömer es-Sekafî, Ebû Amr b. Alâ, Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Yûnus b. Habîb, Ali b. Hamza el-Kisâî, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ma'mer b. Müsennâ, Ahfeş el-Evsat, Asmaî, Cermî, Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ebû Osman el-Mâzinî, Zeccâc ve İbn Keysân tartışmalarda taraf olan âlimler içinde yer almaktadır. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Teẕkiretü'n-nüḥât*'ın bir bölümünü (s. 124-180) Arap dili ve edebiyatıyla ilgili münâzaralara tahsis etmiştir.

İlmî münâzaraları ele alan diğer eserlerin başlıcaları şunlardır: "Münâzara beyne Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî ve'l-Hâtimî" (nşr. Hasan M. eş-Şemmâ', *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb bi-Câmiʿati'r-Riyâd,* sy. 4 [Demmâm 1395-1396], s. 237-295); Abdülmecîd et-Türkî, *Münâẓarât fî uṣûli'ş-Şerîʿati'l-İslâmiyye beyne İbn Ḥazm ve'l-Bâcî* (nşr. ve trc. Abdüssabûr Şâhîn, Beyrut 1406/1986); Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Muḳābesât* (nşr. Mirzâ Hüseyin eş-Şîrâzî, Bombay 1306/1889), *el-İmtâʿ ve'l-müʾânese* (nşr. Ahmed Emîn – Ahmed ez-Zeyn, Kahire 1939-1944; Beyrut 1953, iki eserde de zamanın âlimleri arasında geçen felsefî, edebî ve ilmî sohbetlerle münâzaralara yer verilmiştir); Ca'fer b. Ahmed İbnü'l-Heysem, *Kitâbü'l-Münâẓarât* (nşr. ve İng. trc. Wiltera Madelung – Paul E. Walker, London 2000); Fahreddin er-Râzî, *Münâẓaratü Faḫriddîn er-Râzî fî bilâdi Mâ verâʾi'n-nehr* (nşr. ve İng. trc. Fethullah Huleyf, Beyrut 1967); Muvaffakuddin İbn Kudâme, *Münâẓara fi'l-Ḳurʾâni'l-ʿaẓîm* (nşr. Muhammed b. Hamed el-Hamûd, Küveyt 1410/1990); Seyyid el-Cümeyyilî, *Münâẓaratü İbn Teymiyye maʿa fuḳahâʾi ʿaṣrihî* (Beyrut 1405/1985), (diğer eserler için bk. İbnü'n-Nedîm, s. 409, 642; Brockelmann, *GAL,* II, 255-256; Sezgin, I, 502, 573, 618; VI, 208; VIII, 76; IX, 97, 129). Sa'deddin et-Teftâzânî ile Seyyid Şerîf el-Cürcânî arasında Bakara sûresinin 5. âyetindeki "alâ" harf-i cerrinde oluşan istiarenin türü konusunda Timur'un sarayında yapılan çetin münâzara sonraki belâgat ve tefsir âlimlerini etkilemiş ve bu münasebetle iki âlimin taraftarları arasında birçok polemik meydana gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1652; Câhiz, *Resâʾil* (nşr. Abdülemîr Ali Mühennâ), Beyrut 1988, II, 61-93; Ebü'l-Kāsım ez-Zeccâcî, *Mecâlisü'l-ʿulemâʾ* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1403/1983; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 93, 107, 159, 161, 172-173, 176, 188, 209, 242, 250, 409, 550, 642; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Teẕkiretü'n-nüḥât* (nşr. Afîf Abdurrahman), Beyrut 1406/1986, s. 124-180; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İrşâdü'l-Ḳurʾân ve's-Sünne ilâ ṭarîḳı'l-münâẓara* (nşr. Eymen Abdürrezzâk eş-Şevvâ), Dımaşk - Beyrut 1417/1996, neşredenin girişi; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bulûġu'l-ereb* (nşr. M. Behcet el-Eserî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye), I, 278-308; Zekî Mübârek, *en-Neŝrü'l-fennî fi'l-ḳarni'r-râbiʿ,* Kahire 1352/1934, II, 397-426; M. Hâşim Atıyye, *el-Edebü'l-ʿArabî ve târîḫuhû fi'l-ʿaṣri'l-Câhilî,* Kahire 1355/1936, s. 79-80; Brockelmann, *GAL,* I, 128; II, 59, 255-256, 390; *Suppl.,* I, 245-246, 809; II, 12, 174, 198, 220, 237, 389, 999; Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-edeb,* Kahire 1385/1965, I, 224-287; Sezgin, *GAS,* I, 318, 502, 573, 618; II, 61; IV, 298; VI, 208; VIII, 76; IX, 97, 129; Ömer Rızâ Kehhâle, *el-Edebü'l-ʿArabî fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm,* Dımaşk 1392/1972, s. 175; Mecdî Vehbe – Kâmil Mühendis, *Muʿcemü'l-muṣṭalaḥâti'l-ʿArabiyye fi'l-luġa ve'l-edeb,* Beyrut 1979, s. 214; Abdullah Abdülcebbâr – M. Abdülmün'im Hafâcî, *Ḳıṣṣatü'l-edeb fi'l-Ḥicâz fi'l-ʿaṣri'l-Câhilî,* Kahire 1400/ 1980, s. 253-254, 316-320; Mîşâl Âsî – Emîl Bedî' Ya'kūb, *el-Muʿcemü'l-mufaṣṣal fi'l-luġa ve'l-edeb,* Beyrut 1987, II, 1207-1209; Ali Cirîşe, *Edebü'l-ḥıvâr ve'l-münâẓara,* Mansûre 1412/1991, s. 59-60, 150-154; Ali el-Cündî, *Fî Târîḫi'l-edebi'l-Câhilî,* Kahire 1998, s. 263-264.

İSMAİL DURMUŞ

☐ FARS EDEBİYATI. İran edebiyatında çok erken dönemlerde Pehlevî diliyle kaleme alınmış olan bazı dinî konulu metinlerde Zerdüştî din adamlarının kendi dinlerinin üstünlüklerini savunmak için başka dinlerin mensuplarıyla yaptıkları mü-

nâzaralara rastlanmaktadır. Edebiyat tarihçileri, ilk münâzaraya örnek olarak insana faydaları konusunda keçi ile hurma ağacının tartışmasını anlatan, Eşkânî (Part) Pehlevîcesi'yle yazılmış *Dıraḫt-i Asûrîk* adlı münâzarayı gösterirler.

İslâmî dönem İran edebiyatında manzum ve mensur eserlerde sıkça rastlanan türün manzum ilk örnekleri Esedî-i Tûsî'ye aittir (ö. 465/1073). Onun "zemîn ü âsmân, şeb ü rûz, mug u müselmân, nîze vü kemân, Arab u Acem" münâzaraları yanında *Gerşasbnâme*'deki münâzaraları da Fars edebiyatında büyük etki yapmış, ondan sonra gelen şairler kendisini taklit ederek münâzara kalıbında şiirler yazmıştır (Safâ, II, 406-407; *DMBİ*, VIII, 282). Ayrıca Muizzî'nin *Tîġ u Ḳalem* (*Dîvân*, s. 227) ve Evhadüddîn-i Enverî'nin *Münâẓara-i Çınâr u Kedûbî*'si kaside türünde yazılmış münâzaralara örnek gösterilir.

XI. yüzyıldan itibaren münâzaralar mesnevilere girmiş, başta tasavvuf olmak üzere çeşitli konuları açıklamak için kullanılmıştır. Mesnevi şeklinde olanların bir kısmı müstakil olarak, önemli bir kısmı da bir eser içinde bir veya birkaç bölüm halinde yazılmıştır. Mesnevi biçiminde yazılmış en eski münâzara, Nizâmî-i Gencevî'nin *Ḫüsrev ü Şîrîn*'indeki Hüsrev ü Ferhad münâzarası ile (*Külliyyât-ı Ḫamse-i Ḥakîm*, s. 302) *İskender-nâme*'sindeki Çin ve Rum ressamları arasındaki münâzaradır (*Şerefnâme*, s. 249). Daha sonra Ferîdüddin Attâr'ın *İlâhînâme*'sinin konusunu teşkil eden bir padişah ile altı oğlu arasındaki münâzara, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Meşnevî*'sinde Çin ve Rum ressamlarının münâzarası ile bir Sünnî ve bir dehrînin münâzarası gelmektedir. Bir eser içinde bölümler halinde yer alan bu münâzaraların yanında Nizârî-i Kuhistânî'nin "Münâẓara-i Şeb ü Rûz"u (Ateş, s. 231); İmâd-i Fakîh'in "Rûḥ ü Beden, Mıġnâṭîs ü Âhen, Kâh ü Kehribâr, Naḫl ü Naḫl, Şemᶜ u Pervâne, Gül ü Bülbül, Zerre vü Ḫurşîd, Peşe vü Pîl" münâzaralarını ihtiva eden *Maḥabbetnâme-i Ṣâḥibdilân*'ı (*Penç Genc* içinde, nşr. Rükneddin Hümâyûn-i Ferruh, Tahran 1348 hş./1969, s. 149-203); Ebû İshak Hallâc-ı Şîrâzî'nin *Münâẓara-i Eṭᶜime*'si; Ârifî'nin *Gûy u Çevgân* adlı eserinin giriş kısmında yer alan "Münāẓara-i Āsmān u Zemīn" (*The Ball and Polo Stick [Guy u Tcugan] or Book of Ecstasy [Hālnāme] by Arifi*, ed. by R. S. Greenshilds, London 1931); Mes'ûd-i Kummî'nin "Maḫzen-i Maᶜnî" adıyla bilinen *Münâẓara-i Tîġ u Ḳalem* (*FME*, s. 390) ve *Münâẓara-i Şems ü Ḳamer* (Nefîsî, I, 316); Fettâhî'nin bir sarhoşla bir esrarkeşin tartışmasını konu alan *Esrârî ü Ḥumârî* adlı eseri (Rypka, s. 285); Hayrânî-i Hemedânî'nin *Münâẓara-i Şemᶜ u Pervâne*'si, *Münâẓara-i Murġ u Ṣubḥ*'u ve *Münâẓara-i Âsmân u Zemîn*'i; Tâlib-i Câcermî'nin *Münâẓara-i Gûy u Çevgân*'ı; Hilâlî-i Çağatâyî'nin *Şâh u Gedâ* adlı mesnevisinin bir bölümünde yer alan ok ile yayın münâzarası; Basîrî'nin *Münâẓaratü'l-cevâhir li-meserreti'l-ḫavâṭır*'i (Karatay, s. 269); Fuzûlî'nin Farsça yazdığı *Sâḳīnâme* adlı eserindeki "Münâẓara bâ Def, Münâẓara bâ Çeng, Münâẓara bâ ᶜÛd, Münâẓara bâ Ṭanbûr, Münâẓara bâ Ḳānûn, Münâẓara bâ Muṭrib, Münâẓara bâ Ney" adındaki yedi münâzarası (*Farsça Divan*, s. 674 vd.) ve yine Farsça yazdığı *Beng ü Bâde* adlı bir münâzarası; 980 (1572) yılında inşâ hakkında yazılmış olan *Gülşen-i Leṭâfet* adlı manzumedeki münâzaralar (Ethé, II, 228); Amîd-i Deylemî'nin *Münâẓara-i Mey ü Beng*'i; Muhammed Takī Sipihr-i Kâşânî'nin *Münâẓara-i Ebr u Âsmân*'ı mesnevi şeklinde kaleme alınmış münâzaralardır. Fars edebiyatında ahlâkî ve sosyal konularda kıta şeklinde yazılmış münâzaralar da vardır. Bu türün en güzel örneğini İranlı kadın şairlerden Pervîn İ'tisâmî (ö. 1941) vermiştir. Pervîn'in divanında yer alan, sade ve akıcı bir üslûpla yazılmış kıtaların tamamı münâzara veya soru-cevap şeklindedir.

İran edebiyatında mensur münâzaraların sayısı manzum olanlardan daha fazladır. Bunların bir kısmı risâle, bir kısmı kitap şeklinde, bir kısmı da bir kitabın içinde bir bölüm halinde olup ortak özelliklerinden biri sebk-i Irâkī denilen sanatlı nesirle yazılmış olmasıdır. Mensur münâzaraların elde mevcut ilk örneği Hâce Abdullah Herevî'nin (ö. 481/1089) "ᶜAḳl u ᶜIşḳ", "Şeb u Rûz" ile diğer bazı münâzaralarını içeren *Kenzü's-sâlikîn* adlı eseridir. Hamîdî Ömer b. Mahmûd el-Belhî'nin yirmi üç makāmesinden ikisi biri Sünnî ile mülhid, diğeri karı-koca arasında olmak üzere münâzara şeklindedir (*Maḳāmât-ı Ḥamîdî*, s. 93, 155). Ferîdüddin Attâr'ın *Teẕkiretü'l-evliyâ*ʾ adlı eserinde yer alan (II, 294) bezir yağı ile suyun münâzarası; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Fîhi mâ fîh*'indeki (s. 193) bir yüzüğün bir altın yüzükle münâzarası; Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân*'ındaki bazı hikâyeler (*Külliyyât-ı Saᶜdî*, s. 49); Ebû Bekir İbnü'z-Zekî'nin *Ravżatü'l-küttâb* adlı eserinde mevcut nefsin hakemliğinde kalp ile beynin münâzarası (s. 139); Şerefeddin Abdullah'ın *Münâẓara-i Şemşîr ü Ḳalem*'i (Münzevî, V, 3635); Hâcû-yi Kirmânî'nin *Münâẓara-i Tîġ u Ḳalem, Münâẓara-i Şems ü Seḥâb, Münâẓara-i Şemᶜ u Pervâne, Münâẓarâtü'l-lebed ve'l-bâdiye* (*a.g.e.*, a.y.); Sâinüddin Ali b. Muhammed Turke'nin *Münâẓarâtü'l-ḫams*'i (*a.g.e.*, V, 3634) ve *Münâẓara-i Bezm ü Rezm*'i (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1760); Nizâmeddin Mahmûd b. Emîr Ahmed'in *Dîvân-ı Elbise*'si (*FME*, s. 379 vd.); Abdurrahman-ı Câmî'nin *Münâẓara-i ᶜAḳl bâ ᶜIşḳ*'ı (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1938); İdrîs-i Bitlisî'nin *Münâẓara-i Mihr ü Mâh*'ı (Münzevî, V, 3637); Fuzûlî'nin *Rind ü Zâhid*'i (nşr. Kemal Edip Kürkçüoğlu, Ankara 1956); Yâr Ali b. Abdullah Tebrîzî'nin *Mübâḥaṣe-i Bahâr bâ Ḫazân*'ı (Karatay, s. 274); Ebû Ali b. Fethullah el-Medânî-i İsfahânî'nin *Münâẓaratü'l-leyl ve'n-nehâr*'ı (İÜ Ktp., FY, nr. 521); Münîr-i Lâhûrî'nin *İnşâ-i Münîr* adlı eserindeki "Münâẓara-i Erbaᶜa ᶜAnâṣır, Münâẓara-i Tîġ u Ḳalem"i ve "Münâẓara-i Şeb ü Rûz"u, yine Münîr'in 1054 (1644) yılında kaleme aldığı başka bir mecmuadaki "Münâẓara-i Baḫt u ᶜAḳl, Münâẓara-i Şeyḫ Fîrûz bâ Molla Şeydâ, Münâẓara-i Ṭâlib-i ᶜİlm bâ Kebûterbâz"ı (Münzevî, V, 3636); Nûreddin Muhammed Ni'methan Ali'nin *Münâẓara-i Atib*'i (Ethé, II, 903); Sâlik mahlaslı bir kişi tarafından XIII. (XIX.) yüzyılda yazılmış olan *Münâẓara-i Naẓm u Neṣr*'i de (Münzevî, V, 3552) mensur münâzaralara örnektir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muizzî, *Dîvân* (nşr. Abbas İkbâl-i Âştiyânî), Tahran 1318 hş., s. 227; Hamîdî Ömer b. Mahmûd el-Belhî, *Maḳāmât-ı Ḥamîdî* (nşr. Rızâ İnzâbî Nejâd), Tahran 1372 hş., s. 93-104, 155-160; Nizâmî-i Gencevî, *Külliyyât-ı Ḫamse-i Ḥakîm Niẓâmî-i Gencevî* (nşr. M. Dervîş), Tahran 1366 hş., s. 302; a.mlf., *Şerefnâme* (nşr. Vahîd Destgirdî), Tahran 1316 hş., s. 249; Mevlânâ, *Fîhi mâ fîh* (trc. Meliha Anbarcıoğlu), İstanbul 1969, s. 193; Sa'dî-i Şîrâzî, *Külliyyât-ı Saᶜdî* (nşr. M. Ali Fürûgî – Abdülazîm Karîb), Tahran 1345 hş., s. 49; Ebû Bekir İbnü'z-Zekî, *Ravżatü'l-küttâb ve ḥadîḳatü'l-elbâb* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1972, s. 139; Fuzûlî, *Farsça Divan* (nşr. Hasibe Mazıoğlu), Ankara 1962, s. 674 vd.; H. Ethé, "Über persische Tenzonen", *Verhandlungen des V. Internationale Orientalisten Congress*, Berlin 1882, II, 48-135, 228, 903; Safâ, *Edebiyyât*, II, 406-407; Karatay, *Farsça Yazmalar*, s. 269, 274; Nefîsî, *Târîḫ-i Naẓm u Neṣr*, I, 301, 316; II, 510; M. Ca'fer-i Mahcûb, *Sebk-i Ḫorâsânî der Şiᶜr-i Fârsî*, Tahran, ts., s. 566; Ferîdüddin Attâr, *Teẕkiretü'l-evliyâ*ʾ (nşr. R. A. Nicholson), London 1907, II, 294; Rypka, *HIL*, s. 275, 285; *FME*, s. 231, 379 vd., 390; Münzevî, *Fihrist*, V, 3552, 3634, 3635, 3636, 3637; Zeynelâbidîn Mü'temen, *Şiᶜr u Edeb-i Fârsî*, Tahran 1364 hş., s. 242-249; Sîrûs-i Şemîsa, *Envâᶜ-ı Edebî*, Tahran 1370 hş., s. 261-262; Muhammed-i Gülbün, *Bahâr ve Edeb-i Fârsî*, Tahran 1371 hş., I, 211; Sîmâ Dâd, *Ferheng-i Iṣṭılâḥât-ı Edebî*, Tahran 1371 hş., s. 277-279; Hü-

seyn-i Rezmcû, *Envâʿ-ı Edebî ve Âşâr-ı Ân der Zebân-ı Fârsî*, Tahran 1372 hş., s. 133-136; Meymenet Mîr Sâdıkī, *Vâjenâme-i Hüner-i Şâʿirî*, Tahran 1373 hş., s. 254-256; *Ferhengnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1376 hş., II, 1277; Ebü'l-Fazl Hatîbî, "Esedî-i Ṭûsî", *DMBİ*, VIII, 282.

 Mürsel Öztürk

□ TÜRK EDEBİYATI. Münâzara hem klasik Türk edebiyatında hem Türk halk şiirinde esaslı bir gelenek oluşturmuştur. Tamamı "münâzara" üst başlığı altında toplanabilecek, dış yapı ve muhteva bakımından belirli bir tertip göstermeyen, tek ortak yönü karşılıklı tartışma olan bu eserlerin bir edebî tür olmaktan çok bir tarz olarak adlandırılması daha isabetli görünmektedir.

Dîvânü lugāti't-Türk'ün çeşitli yerlerinde bulunan otuz beş dörtlükten ibaret bahar ile kışın münâzarası bu tarzın Türk edebiyatında çok eskiye dayandığını düşündürmektedir. Nitekim Mehmed Fuad Köprülü, Arap ve İran edebiyatlarındaki manzum münâzara tarzının Türk halk edebiyatının tesiriyle doğduğunu, aslen Türk olan ilk İran şairleri vasıtasıyla İran edebiyatına ve ardından Arapça yazan Horasan şairleri kanalıyla Arap edebiyatına intikal ettiğini ileri sürmüştür (*Araştırmalar*, s. 22). Orhan Şaik Gökyay da Arap edebiyatında münâzarayı ilk kullanan şair Abbas b. Ahnef'in Horasanlı olmasının bunu teyit eden bir husus gibi görülebileceğine işaret eder (*Yücel*, XII/68-72 [1940], s. 74).

Agâh Sırrı Levend münâzarayı mizahî eserler, ahlâkî, hikemî ve tasavvufî eserlerle sanatkârane bir üslûba zemin olan konuları ihtiva eden münâzaralar olmak üzere üç grupta değerlendirmektedir (*Divan Edebiyatı*, s. 536). Mizahî mahiyetteki mensur ve manzum münâzaralar daha çok mecmualarda ve letâifnâmelerde yer alır. Münâzaralar yazılış şekillerine göre de üç grup altında toplanabilir. **a)** Müstakil bir eser halindeki münâzaralar. Çoğu mensur olan ve manzumların önemli bir kısmı mesnevi tarzında yazılan bu tür münâzaralar "münâzara-i gül ü mül, münâzara-i bahâr u şitâ, muhâvere-i dil ü âşık" gibi münâzara adını taşırken bazılarına "beng ü bâde, seyf ü kalem, deh murg" gibi münâzara eden tarafların isimleri verilmiştir. **b)** Özellikle mesnevilerde ve bazı manzum-mensur eserler içinde bölümler veya müstakil şiirler halinde yer alanlar. Bunlara Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinin başındaki "Şem' ile Micmer", "Şem' ile Pervâne" (vr. 1ᵇ), Şemseddin Sivâsî'nin *Mevlid*'indeki "Âsumân u Zemîn" (Şaylan [Diriöz], *MK*, II/1 [1980], s. 22), Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî'nin *Mevhûb-ı Mahbûb*'undaki "Semâ ve Arz" (s. 214-217) münâzaraları örnek verilebilir. Yenipazarlı Vâlî'nin *Hüsn ü Dil*'inde nây-nahl, def-gül, şem'-pervâne, kâse-i Çîn-nergis, benefşe-çeng arasında geçen münâzaralarda olduğu gibi (Köksal, s. 403-406, 407-411, 412-415, 417-420) bir mesnevi içinde birden fazla münâzara bulunabilir. Hayâlî Bey'in divanındaki "Münâzara-i Mihr ü Mâh" başlıklı gazelinde olduğu gibi (s. 85) divanlarda da münâzaralara rastlanmaktadır. **c)** Karşılıklı konuşma tarzında kaleme alınmış kısa şiirler. Çoğunlukla her iki tarafında insanların bulunduğu ve daha çok "dedim-dedi" şeklinde kalıplaşmış ifadelerle yazılan bu manzumelerin bir kısmı münâzara özelliği taşımaktadır. Âşık ile mâşuk arasında geçen konuşmalara dayanan şiirler Türk halk edebiyatında başlı başına ele alınacak derecede zengindir. Divan şiirinde de rastlanan "dedim-dedi"li şiirlerin örnekleri arasında (Batislam, sy. 23 [2000], s. 201-210; Alıcı, sy. 14 [2002], s. 1-15) *Mecmau'n-nezâir*'deki on kadar gazele işaret etmek gerekir. Bu tarz şiirler mesnevilerde de görülmektedir (Lâmiî Çelebi, *Vâmık u Azrâ*, s. 279-280).

Kahramanları (tartışmanın tarafları) bakımından münâzaralarda şu gruplar ortaya çıkmaktadır: **a)** Kahramanları insan olan münâzaralar: Rind-zâhid, tabip-müneccim, zengin-fakir, kız-oğlan, evli-bekâr, bedevî-şehirli ... **b)** Kahramanları hayvan olan münâzaralar: Papağan-karga, kedi-fare ... **c)** Kahramanları cansız varlıklar olan alegorik mahiyetteki münâzaralar: Çiçekler (gül-nergis, yasemin-menekşe ...), mevsimler (yaz-kış, yaz-bahar ...), keyif vericiler (esrar-şarap, tütün-kahve ...), silâhlar (ok-yay, kılıç-mızrak ...), yiyecekler (peynir-ekmek, hurma-üzüm ...), kıymetli taşlar (inci-mercan-la'l-yâkut ...), şehirler (Mekke-Medine, Bağdat-İsfahan ...), türlü eşyalar (gûy u çevgân ...), çalgı aletleri (çeng-kopuz, tambur-ud ...). **d)** Mücerred kavramların münâzaraları: Devlet-akıl, akıl-aşk, gençlik-ihtiyarlık, hiddet-af, ümit-yeis ... **e)** Değişik unsurların münâzaraları: Kalem-gönül, kalem-kılıç, su-hava, deniz-katre, dil-ağız, beyaz-siyah, oruç-bayram, zülf-tarak ...

Çoğunlukla iki kişi veya iki kavram arasındaki münazaralar yanında Derviş Şemseddin'in *Deh Murg* mesnevisindeki baykuş, karga, tûtî, akbaba, bülbül gibi on adet kuş ve Ahmedî'nin *Cemşîd ü Hurşîd*'indeki gül - bülbül - lâle - nergis-benefşe - serv - sûsen gibi ikiden fazla unsurun (s. 89-97) birbirine karşı üstünlüklerini ortaya koymak üzere yaptıkları münâzaralara da rastlanmaktadır. Münâzara kelimesi mesnevilerde "muhavere, mükâleme" anlamında da kullanılmıştır. XV. yüzyıl şairlerinden Mehmed'in *Işknâme*'sinde yer alan "Münâzara-i Ferruh bâ-Mürgān" ve "Münâzara-i Mürgān be-Ahvâl-i Hîş Zârî Kerden" başlıklı kısımlar (s. 230-231) münâzaradan çok karşılıklı konuşmaya dayalı bölümler halindedir. Mesnevi şairlerinin bir fırsatını bulup eserlerini münâzaralarla süslemesinin âdeta bir gelenek halini aldığı söylenebilir.

Münâzara, Türk halk şiirinde de rağbet görmüş olup divan şiirindeki görünüşünden nisbeten farklı tarzda metinler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim âşık tarzı şiir geleneğinin önemli türlerinden olan atışmalar esas itibariyle bir tür münâzara sayılabilir. Elâzığ yöresinde "karşılama" denilen, birer mısra ile karşılıklı olarak söylenen şiirler Karadeniz'de "karşı beri" adı verilen "atma türküler", Kars yöresinde sorulu-cevaplı mâni tarzındaki "akışta"lar ve halk şairleri arasında çok yaygın olan "dedim-dedi"li şiirlerin bazıları ile (İvgin, II, 255), "deyiştirme" ve "söyleştirme" diye adlandırılan söyleyişler (Tezcan, s. 52) münâzara içerisinde değerlendirilebilir.

Türk halk şiirinde başka münâzara örnekleri de oldukça fazladır. Meselâ Âşık Ömer'in, "Yer ile gök azîm etti maslahat / Gök söyledi burc-ı bâran benimdir" mısralarıyla başlayan şiiri (Ergun, s. 15) bir yer ile gök münâzarası örneğidir. *Âşık Ömer Divanı*'nda buna benzer çok sayıda münâzara yanında Âşık Şenlik'in, "Kış ile nevbahâr düştüler bahse" mısraıyla başlayan şiiri (Yücel, s. 283-286) tipik bir bahar ile kış münâzarasıdır. "Çiğdem der ki ben eláyım / Hepisinden ben âlâyım / Yiğit başına belâyım / Benden âlâ çiçek var mı?" mısralarıyla başlayan meşhur türkü, Türk halk şiirinde münâzara tarzında söylenmiş anonim ürünlerin mevcut olduğunu göstermektedir. Türk edebiyatında münâzaranın Balkanlar'dan Kırım'a, Azerbaycan'dan Başkırdistan'a ve Kazan Tatarları'na kadar örnekleri görülmektedir.

Bir kısmı tamamıyla manzum, bir kısmı mensur, az bir bölümü manzum-mensur karışık olarak yazılan münâzaralardan tesbit edilebilenleri şöylece sıralamak mümkündür: XV. yüzyıl: Yûsuf Emîrî, *Beng ü Çağır* (Çağatayca); Ahmedî, *Sazlar Münâzarası;* Molla Lutfî, *Harnâme (Eşek ile Uslu Hikâyesi);* Yakînî, *Ok-Yay Münâzarası;* Necâtî, *Münâzara-i Gül ü Hüsrev.* XVI. yüzyıl: Uzun Firdevsî, *Münâzara-i Seyf*

ü Kalem; Lâmiî Çelebi, *Münâzara-i Sultân-ı Bahâr u Şitâ, Şerefü'l-insân, Münâzara-i Nefs ü Rûh;* Gazâlî Deli Birâder, *Dâfiu'l-gumûm ve râfiu'l-hümûm;* Fuzûlî, *Beng ü Bâde;* Latîfî, *Münâzara;* Alâî, *Münâzara-i Dervîş ü Ganî;* Derviş Şemseddin, *Deh Murg;* Basîrî, *Münâzara-i Tûtî bâ-Zâğ;* Gedâyî, *Beng ü Bâde;* Nev'î Yahyâ, *Münâzara-i Tûtî bâ-Zâğ;* Şemseddin Sivâsî, *Gülşen-âbâd;* Manastırlı Celâl Efendi, *Sa'd ü Saîd;* Naîmî-i Hamîdî, *Münâzara-i Seyf ü Kalem;* Kınalızâde Ali Çelebi, *Seyf ü Kalem.* XVII. yüzyıl: Fürûgī Derviş Ahmed, *Münâzara-i Ganî vü Fakîr;* Sıdkî, *Risâle-i Berf ü Bahâr;* Vardarlı Fazlî, *Mahzenü'l-esrâr;* Gazi Giray, *Kahve ile Bâde, Gül ü Bülbül;* Şâbanzâde Mehmed Efendi, *Münâzara-i Tîğ u Kalem;* Fasîh Ahmed Dede, *Münâzara-i Gül ü Mül, Münâzara-i Rûz u Şeb;* Bahâî, *Münâzara-i Efyûn u Bâde vü Beng, Der-Hikâyet-i Elf Abdâl.* XVIII. yüzyıl: Şâkir-i Enderûnî, *Kilk ü Dil;* Sünbülzâde Vehbî, *Şevk-engîz.* XIX. yüzyıl: Abdî, *Münâzara-i Nutk-ı Bî-pervâ vü Akl-ı Dânâ;* Emin Hilmi, *Muhâkeme-i Ye's ü Emel;* Cemal, *Muhâverât-ı Seyf ü Kalem;* Sâlim b. Ahmed, *Muhâvere-i Rind ü Zâhid;* Memduh Paşa, *Eser-i Memdûh;* Mehmed Bahâeddin, *Seyf-Kalem.*

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed, *Işk-nâme: İnceleme-Metin* (haz. Sedit Yüksel), Ankara 1965, s. 230-231; Ahmedî, *Cemşîd ü Hurşîd* (haz. Mehmet Akalın), Ankara 1975, s. 89-97; a.mlf., *İskendernâme* (haz. İsmail Ünver), Ankara 1983, vr. 1b; Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî, *Mevhûb-ı Mahbûb: İnceleme-Metin-Sözlük-İndeks* (haz. Ahmet Kartal), Eskişehir 2000, s. 214-217; Derviş Şemseddin, *Kuşların Münâzarası: Deh Murg* (nşr. Hasan Aksoy), İstanbul 1998; Lâmiî Çelebi, *Vâmık u Azrâ* (haz. Gönül Ayan), Ankara 1990, s. 279-280; a.mlf., "Münâzara-i Sultân-ı Bahâr bâ-Şehriyâr-ı Şitâ" (trc. Mümtaz Şükrü), *Uludağ,* sy. 20, Bursa 1939, s. 64-83; Hayâlî Bey, *Dîvân* (haz. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1945, s. 85; Taşköprizâde, *Âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara* (nşr. ve trc. Abdurrahim Güzel, *EÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 7 [Kayseri 1990] içinde), s. 203-213; Şemseddin Sivâsî, *Gülşen-âbâd* (nşr. Hasan Aksoy), İstanbul 1990; Basîrî, *Münâzara-i Tûtî ile Zâğ* (trc. Şerîf), İstanbul 1287; C. Brockelmann, "Altturkestanische Volkspoesie II", *AM,* I (1924), s. 195-207; G. Jarring, *Some Notes on Eastern Turki (New Uighur) Munazara Literature,* Lund 1931; a.mlf., *The Contest of the Fruits: An Eastern Turki Allegory,* Lund 1936; Köprülü, *Araştırmalar,* s. 22; a.mlf., "Deli Lutfî'nin Mizâhî Bir Risâlesi", *HM,* IV/100 (1926), s. 2; Sadettin Nüzhet Ergun, *Âşık Ömer, Hayatı ve Şiirleri,* İstanbul, ts., s. 15; Meserret Şaylan (Diriöz), *Türk Edebiyatında Münâzara* (mezuniyet tezi, 1948), İÜ Ed. Fak.; a.mlf., "Türk Edebiyatında Münâzara", *MK,* II/1 (1980), s. 20-22; Fahir İz, "Yakıni's 'Contest of the Arrow and the Bow'", *Nemeth Armağanı* (haz. J. Erckmann v.dğr.), Ankara 1962, s. 267-287; I. V. Stebleva, *Ravzitie tyurskih poetiçeskih form v XI veke,* Moskva 1971, s. 195-207; Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi,* Ankara 1973, I, 140, 141, 144, 152; a.mlf., *Divan Edebiyatı,* İstanbul 1984, s. 536; Turgut Günay, "Türk Halk Şiirinde İlk Deyişme (Müşâare) Örnekleri", *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri,* Ankara 1976, s. 253-257; Hayrettin İvgin, "Halk Şiirinde 'Dedim-Dedi'", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* Ankara 1982, II, 255-264; M. Fatih Köksal, *Yenipazarlı Vâlî'nin Hüsn ü Dil Mesnevisi* (yüksek lisans tezi, 1996), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ayşe Yücel, "Türk Edebiyatında Münâzara ve Şenlik'in Münâzaraları", *Âşık Şenlik Sempozyumu Bildirileri,* Ankara 2000, s. 279-292; Orhan Şaik Gökyay, "Türk Edebiyatında Münâzara", *Yücel,* XII/68-72 (1940), s. 74-78; a.mlf., "Tokatlı Lutfî'nin Harnâme'si", *Türk Folkloru Belleten,* I (1986), s. 155-182; Enver Tuncalp, "Divan ve Halk Edebiyatı Şiirimizde Dedim-Dedi", *Bayrak,* XVII/61, Ankara 1969, s. 7-9; Gönül Alpay, "XV. Yüzyılın İlk Yarısında Yazılmış Bir Münâzara: Sazlar Münâzarası", *Araştırma,* X, Ankara 1972, s. 99-132; a.mlf., "Yusuf Emirî'nin Beng ü Çağır Adlı Münâzarası", *TDAY Belleten* (1972), s. 103-125; Nuray Tezcan, "Lâmiî'nin Gûy u Çevgân'ından İki Münâzara", *a.e.* (1980-81), s. 49-63; Şerif Oktürk, "Divan Edebiyatında Dedim-Dedi", *Yeni Defne,* II/15, İstanbul 1982, s. 4-6; II/18 (1983), s. 12-13; II/19 (1983), s. 15-18; Kemal Eraslan, "Ahmedî: Münâzara (Telli Sazlar Atışması)", *TDED,* XXIV-XXV (1986), s. 129-204; Ahmet Özdemir, "Türk Halk Şiirinde Dedim-Dedi'ler", *Trakya Birlik,* sy. 38, İstanbul 1995, s. 18-19; İ. Hakkı Aksoyak, "Vardarlı Fazlî ve Mahzenü'l-esrâr Mesnevisi", *TT,* XXXI/182 (1999), s. 55-61; Dilek Batislam, "Divan Şiiriyle Halk Şiirinde Ortak Bir Söyleyiş Biçimi Mürâca'a-Dedim-Dedi", *Folklor / Edebiyat,* sy. 23, Ankara 2000, s. 201-210; Lütfi Alıcı, "Klâsik Türk Edebiyatında Mürâca'a Şiirler", *İlmî Araştırmalar,* sy. 14, İstanbul 2002, s. 1-15; Hasan Aksoy, "Münâzara", *TDEA,* VI, 468-469.

M. FATİH KÖKSAL